

Професійна готовність в контексті розвитку системи профвідбору

Т. Д. Щербан*

Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна

*Corresponding author. E-mail: pr@mail.msu.edu.ua

Paper received 25.06.15; Accepted for publication 03.07.15.

Анотація. У статті розглянуто особливості взаємозв'язку психологічних феноменів «професійна готовність» та «відповідальність» в контексті формування професійної придатності. Виокремлено когнітивні і регулятивні процеси типів життєвих світів особистості, що забезпечують цілісність профвідбору майбутніх фахівців. Здійснено аналіз впливу «вміння дати відповідь» на систему професійно-орієнтованих стратегій поведінки індивіда. Обґрунтовано перспективні шляхи розвитку системи профвідбору.

Ключові слова: професійний відбір, готовність до професійної діяльності, професійна відповідальність, типи життєвих світів особистості.

Вступ. Все більшої актуальності в науковій системі організаційної психології набуває дослідження тематики професійного відбору майбутніх фахівців. Одним із критеріїв, що ілюструє важливість підготовки якісних кадрів є фактор готовності майбутнього фахівця до здійснення професійної діяльності. Професійна готовність виражається передусім в тому, щоб оперативно приймати доцільні рішення у постійно мінливих соціальних умовах, беручи на себе відповідальність як за сам процес так і за наслідки тих чи інших дій. Оскільки професійна готовність майбутнього фахівця та механізм стратегій досягнення професійних цілей формуються в період навчання особистості у вузі, то найбільш доцільним є вивчення її саме у студентському віці.

Необхідною умовою успішного оволодіння професійною майстерністю є досить високий розвиток вміння чинити відповідально. З іншої сторони, готовність фахівця до здійснення професійної діяльності, розуміється нами, як цілісний системний конструкт, реалізований через потреби і здібності, детерміновані суспільними вимогами до професії. Це ті базисні взаємообумовлені складові без вивчення яких, неможливо зробити висновок про професійну придатність студента до праці.

Короткий огляд публікацій за темою. Проблему психологічної готовності фахівця до діяльності (в контексті структурування чинників професійної придатності) досліджували Б.Г. Ананьєва, Г.О. Балл, О.О. Бодальов, Б.С. Братусь, Н.Ю. Волянюк, В.І. Гордієнко, Є.О. Клімова, Л.М. Карамушка, С.Д. Максименко, Л.М. Мітіна, Т.С. Яценко та інші. Так, професійно-особистісний ріст студента забезпечується через трьохрівневу «призму готовності»: морально-психологічну, змістовно-інформаційну та операційно-діяльнісну. На цьому наголошують Ю.К. Бабанський, Є.В. Бондаревська, В.А. Слатьонін. Вивчення змісту та структури професійно-придатності ведеться в рамках професійно-компетентнісного підходу такими психологами як І.Д. Бех, О.А. Дубасенюк, В.І. Лозова, Н.Г. Ничкало, С.І. Подмазін та ін. Однак, на сьогодні сам підхід у розумінні поняття «професійний відбір» потребує комплексного розгляду, оскільки бачення успіху в професії все більше ускладнюється різнорівневими показниками.

Більшість дослідників вважають, що проблему дослідження відповідальної поведінки, як важливого фактора профпридатності, варто перш за все вивчати з позиції структурування вже наявних теоретико-методологічних підходів. Так, зокрема, виявлення структури і

функцій відповідальності досліджується В.А. Бодровим та О.Г. Луценко [2; 3]. Детермінацію змін особистісних якостей під впливом наміру «чинити відповідально» вивчали Л.І. Дементій та М.В. Муконіна. К. Муздабаєв, які характеризували відповідальнісно-смыслову сферу особистості як особливу форму контролю за успішністю працівника [9].

Мета дослідження. Вивчити особливості взаємозв'язку понять «професійна готовність» та «відповідальність» в контексті виявлення перспективних шляхів розвитку систем профвідбору.

Матеріали та методи. У дослідженні застосовано наступні методи дослідження теоретичні – аналіз, порівняння, узагальнення, інтерпретація та систематизація основних положень щодо об'єкта дослідження, метод моделювання; 2) емпіричні – природний експеримент (для отримання даних з низки спостережень, щодо психологічних особливостей динаміки атрибуції успіху в професійному самовизначенні майбутніх фахівців), метод експертних оцінок (для визначення показників успіху у певній професійній сфері), спостереження, методика дослідження рівня суб'єктивного контролю (РСК) (Є.Ф. Бажин, Є. Голінкіна, О. Еткінд) (для визначення локалізації зовнішніх чи внутрішніх причин пояснення успіху / невдачі особистості), 3) *методи математико-статистичної обробки* результатів емпіричного дослідження: факторний аналіз.

Експериментальне дослідження проводилось на базі Мукачівського державного університету упродовж 2010 – 2012 рр. У дослідженні взяли участь 300 студентів. На основному етапі експерименту взяло участь 180 осіб, серед них: 60 студентів спеціальності «Практична психологія» (30 осіб 1-го курсу та 30 осіб 5-го курсу); 120 студентів спеціальності «Менеджмент» та «Фінанси і кредит» (60 осіб 1-го курсу та 60 осіб 5-го курсу); 120 студентів спеціальності «Технологія та конструювання виробів з шкіри» і «Технологія та конструювання швейних виробів» (60 осіб 1-го курсу та 60 осіб 5-го курсу).

Результати та їх обговорення. Узагальнюючи дослідження проблематики у науковій психологічній літературі необхідно підкреслити, що до дослідження поведінки індивіда, яке піддається аналізу профпридатності, необхідно включити комплексну оцінку особистості, яка б охоплювала головні професійно-значимі якості. Так, особистісні якості, що характеризують концепт «відповідальність», науковцями об'єднано в наступні групи [10, с.396]:

1. Перша група – риси характеру, що відображають відношення особистості: до праці (працьовитість, сумлінність, активність і ін.), до колективу й окремих людей (доброта, чуйність, вимогливість, тактовність, обов'язковість, принциповість і ін.), до самого себе (самокритичність, впевненість, самоконтроль, акуратність і ін.).
2. Друга група – риси характеру, що проявляються у поведінці: моральні (чесність, обов'язковість, порядність, справедливість і ін.), волев'язові (наполегливість, рішучість, спритність і ін.), емоційні (спокій, сміливість, стійкість, тривожність і ін.).
3. Професійні якості (знання, навички, досвід, уміння, ерудиція).
4. Інтегральні властивості особистості й індивіда (здоров'я, працездатність, інтелект і ін.).

А.В. Ткачов зазначає: «Під професійною відповідальністю розуміється властивість особистості, що відображає відношення суб'єкта до її змісту й результатів, до інших суб'єктів і самого себе в процесі праці» [10, с. 395]. Ряд авторів (М.Н. Берулава, В.М. М'ясищев, С.П. Ільїн) відмічають, що професійна відповідальність здебільшого пов'язана з такими феноменами, як локус контролю та успішність в системі професійної діяльності. Розвиваючи її, в особистості: з'являються навички прогнозування, цілепокладання; відбувається процес формування життєвих і професійних планів в найближчому і віддаленому майбутньому; розвиваються волев'язові якості майбутніх фахівців; верифікується ціннісно-мотиваційна позиція в процесі професійного становлення.

У процесі дослідження компонентів структури профвідбору особистості до майбутньої діяльності, Ф. Хайдер з'ясував, що причинний аналіз вчинків безпосередньо пов'язується з відчуттям відповідальності індивіда та локалізується на трьох рівнях: 1) безпосередність (просторова близькість) – опосередкованість (просторова віддаленість); 2) можливість передбачити результат; 3) навмисність (інтенціональність) здійснюваних вчинків.

У залежності від того, чи дії мають характер передбачуваності чи навмисності, особистості приписують певний рівень відповідальності. Однак, якщо розглядати атрибуцію відповідальності у контексті вивчення феномену професійного успіху, то на відчуття відповідальності має дещо функціональний ухил, в той час, як цілісна характеристика суб'єкта інтернальності не враховується зовсім. Мається на увазі розгляд не тільки самого процесу атрибутування результатів професійної діяльності, а й того індивіда, який приписує причину діяльності та того, якому вона приписується. Як слушно зауважує А.Налчаджян, наявність цінностей у особистості є прямо-пропорційним відчуттю відповідальності – «відповідальність виникає лише після того, коли вже виникли чи існують цінності і соціальні норми» [7, с. 153].

Питання життєвої стратегії можна охарактеризувати як індивідуальну організацію, постійну регуляцію ходу життя у співвідношенні з цінностями даної особистості та її індивідуальною направленістю [1, с. 69].

Слід зазначити, що гіпотеза В.Н. Дружиніна «визнає» соціальний вплив на певний «варіант життя» як цілісну психологічну характеристику індивідуального буття, що визначається типом відношення до світу, –

тобто фактично в дечому співзвучна з «сценаріями життя» за Е. Берном (спрямованість сценарію на певну індивідуальну розв'язку та підтримка з боку батьків). «Існують незалежні від індивіда, вироблені людством та відтворені в часі варіанти життя. Людина в залежності від конкретних обставин може вибрати той чи інший варіант, але варіант може бути йому нав'язаний. Ступінь свободи індивіда і міра тиску на нього зовнішнього світу – соціального середовища – залежать від конкретних історичних умов» [5, с. 12]. Однак, навіть враховуючи таку фатальність в типологізації особистості, автор допускає можливу зміну варіанту життя, де не останню роль якраз і відіграє вміння опинитися перед з питанням вибору, вмінням чинити відповідально.

Якщо проаналізувати сформовану типологію, то можна прослідкувати наступні тенденції:

– «первинна» конформність, як спосіб адаптації до життєвих обставин з ускладненням життєвого сценарію, повинна переростати в усвідомлення можливості робити самостійно вибір. І, якщо на першому етапі вона є вкрай потрібною для ефективної взаємодії у світі, то в подальшому з розвитком – «застривання» на ній призводить до викривлення поняття відповідальності. Звідси варто підходити до питання професійної готовності не тільки як до етапу, що характеризується адаптацією до професії, а й до такого, що здатний орієнтувати особистість у процесі професійного самовизначення.

– динамічно розвинена професійна здібність «брати на себе обов'язок за вчинок» рухається по смислово-ланцюгу: адаптація – самоусвідомлення – воля – самоцінність, що загалом відповідає вимогам профпридатності майбутнього фахівця;

– навіть найбільш складно-організований світ піддається варіативності, оскільки несе в собі потужне мотиваційне ядро, здатне долати кризи та дисгармонії. Однак, без розвитку відповідальності загалом, професійної зокрема, неможливе усвідомлене проходження етапів перетворення спонукань на мотив. А тому проблема профвідбору не окреслена рамками одного вікового періоду в житті людини. Вона є актуальною і в той період коли особистість переосмислює вже опановану професію чи стоїть перед вибором опанувати іншу.

Так чи інакше, будь-яка періодизація ставить перед дослідниками в подальшому питання: як можна прослідкувати виникнення того чи іншого світу, як проходить сам механізм подальшого ускладнення світів, як зовнішня соціально-конформна відповідальність переростає у внутрішню відповідь або, навпаки, супроводжується втечею від відповідальності, як зовнішня атрибуція переростає у внутрішню.

Кожен етап відіграє важливу роль в процесі становлення як особистості загалом, так і професійної ідентичності зокрема, але не визначає його з фатальною безвихіддю. «Центральна проблема особистого життя – чи зможе особистість стати суб'єктом власного життя. Особистість, як суб'єкт життя – це ідея про індивідуально-активну людину, що будує умови життя та своє відношення до нього» [1, с. 28].

Вивчення відповідальності особистості, як основного критерію системи профвідбору, безпосередньо пов'язане з дослідженням локусу контролю. Науков-

цями доведено (А. Налчаджян, Хекхаузен), що екстернальність чи інтернальність прямопропорційні до відчуття успіху в професійній діяльності. На нашу думку, вміння студента трактувати причинно-наслідкові події формує в нього концептуальне бачення процесу і змісту професійного самовизначення. Біфуркаційною точкою формування діяльнісного мотиву та обраних інструментів досягнення цілей виступає саме локус контролю. На емпіричному рівні вивчення даного феномену ми застосували методіку дослідження рівня суб'єктивного контролю (РСК) Є. Бажин, Є. Голінкіної, О. Еткінда.

Процедура дослідження за методікою РСК відбувалась на досліджуваних 180 осіб серед яких студенти 1-х та 5-х курсів Мукачівського державного університету різних спеціальностей. Отримано наступні емпіричні результати.

Щодо студентів-першокурсників. Екстернальна орієнтація за шкалою Із $X_{\text{ср}} = 4$ ($\sigma = 1,20$) свідчить про загальний низький рівень суб'єктивного контролю. Першокурсники переважно не вважають себе здібними контролювати події, ситуації, власне життя. У студентів 1-го курсу, спостерігається достатній рівень ідентифікації своїх досягнень з критеріями успішності в сім'ї, що в свою чергу, стимулює до інтернального типу сприйняття відповідальності в сфері сімейних стосунків (Іс $X_{\text{ср}} = 6,28$ ($\sigma = 1,65$)).

Низьким показником характеризується шкала Ім $X_{\text{ср}} = 3,81$ ($\sigma = 1,26$). Це можна про тлумачити як недостатню віру у власне вміння активно формувати своє коло спілкування. За таких умов досліджувані не використовують наявних соціальних ресурсів, не отримують необхідну соціальну підтримку, джерелом якої є саме міжособистісні стосунки. Схильність вважати свої відносини результатом дії своїх партнерів призводить до дисгармонії в розумінні власної самоцінності, досягнень, успішності загалом, що негативно впливає на готовність до професійної діяльності.

Щодо студентів п'ятого курсу. Студенти випускних курсів виявляють досить значні відхилення від норми за шкалами Із $X_{\text{ср}} = 3,76$ ($\sigma = 1,03$), Ін $X_{\text{ср}} = 3,48$ ($\sigma = 1,20$), Ів $X_{\text{ср}} = 3,67$ ($\sigma = 1,26$). Шкала Із є стрижневою в даній методиці. Порівняно з першим курсом спостерігається зниження загального рівня інтернальності, що, як правило, тягне за собою дисгармонію в цілісному механізмі цілепокладання, мотивації, самоідентифікації.

Шкала інтернальності в галузі неспіху також характеризується досить низьким рівнем. Фактично, саме ці дані є «чистими показниками» атрибуції успіху. Значення Ін студентів характеризує досліджуваних як таких, що схильні приписувати відповідальність за неуспішні події іншим людям чи вважати їх результатом невезіння. А це, в свою чергу, не дозволяє повноцінному формуванню Я-успішного як в загальному, так і в професійному контексті.

Шкала Ів визначає інтернально-екстернальний вектор, що складається в контексті виробничих відносин. Тут прослідковується логічний зв'язок з двома вище описаними шкалами. Адже низький показник значень за даною шкалою характеризує схильність у студентів 5-го курсу приписувати більш важливе значення зовнішнім обставинам – керівництву, товаришам по роботі, везінню-невезінню.

Отже, на основі отриманих результатів, можна зробити висновок про те, що у студентів старших курсів спостерігається значний зсув у напрямку екстернального контролю, що в цілому негативно позначається на формуванні рівня відповідальності та тягне за собою неготовність особистості до розвитку професійно-важливих якостей майбутніх фахівців. Іншими словами, психологічний факт перенесення відповідальності на інших людей в даному випадку характеризує досліджуваних з високим показником екстернальності в зазначених шкалах, як таких, що демонструють неспроможність відповідати професійним вимогам обраної професії

Прояв відповідальності на рівні професійної діяльності безумовно є наслідком особистісно-сформованої позиції вміння чинити відповідально. Говорячи про типологію життєвих світів індивіда, помічаємо й певну модифікацію у вчинкових намірах що ведуть до морально-відповідального вибору. Цей факт пояснюється не тільки онтогенетичним розвитком особистості, він підтверджує модифікації, детерміновані типологічно, відповідно до особливостей об'єкта і засобів професійної діяльності. Адже професійні задачі різного рівня складності вимагають від майбутнього фахівця відповідний «внутрішній ріст». Звідси суб'єктна міра професійної готовності детермінована індивідуальним досвідом професійної діяльності. Відображення індивідуальної міри оволодіння і реалізації соціально-історичного та соціально-типового виявляється у готовності особистості до здійснення професійної діяльності на певному рівні життєвого світу. Таким чином, професійна готовність інваріативна за структурою, типова в відображенні своїх функцій та варіативна відносно індивідуального прояву.

Загалом, проведений теоретичний аналіз зазначених емпіричних досліджень, що стосуються теми відповідальності особистості в комплексній структурі профвідбору, підтверджує той факт відношення особистості до виконуваної діяльності в майбутньому, який в свою чергу, є прямопропорційним ступеню усвідомлення індивідом обов'язків і оволодінням усвідомленими завданнями у процесі формування готовності до професійної діяльності.

Висновки. Отже, орієнтуючись на дослідження феномену відповідальності вітчизняних та зарубіжних науковців були зроблені наступні висновки: процес якісного становлення суб'єкта професійної діяльності та розвиток його професійного майбутнього багато в чому залежить від розвитку рівня відповідальності, що представлена окремо в певному життєвому світі. Об'єктивізація виявленого загального рівня локусу контролю оцінки психологічних особливостей досліджуваних в ситуації профвідбору сприяє підвищенню достовірності діагностики професійно-важливих якостей індивіда. Це розкриває нові перспективи в професійному відборі спеціалістів будь-якої сфери діяльності людини.

Перспективою подальшого наукового дослідження є вивчення психологічних особливостей професійної відповідальності, яка забезпечує можливість майбутньому спеціалісту свідомо і цілеспрямовано організовувати власний розвиток професійного простору, формування професійної життєдіяльності у контексті взаємодії з різними ситуаційними обставинами та особистісними пріоритетами.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
- [2] Бодров В.А. Психологические исследования проблемы профессионализации личности // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / Под ред. В. А. Бодрова. – М. : Ин-т психол. АН СССР, 1991. – С. 3–26.
- [3] Бодров В.А. Профессиональная ответственность как психологическая категория субъекта деятельности / В.А. Бодров, А.Г. Луценко // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала. – М. : Ин-т психологии АН СССР, 1991. – С. 157–167.
- [4] Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е. Василюк – М. : Издательство Московского университета, 1984. – 200 с.
- [5] Дружинин В.Н. Варианты жизни : Очерки экзистенциальной психологии / В.Н. Дружинин – М. : ПЕР СЕ; СПб. : ИМАТОН-М, 2000. – С. 12.
- [6] Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – Л. : Наука, 1983. – 239 с.
- [7] Налчаджян А.А. Атрибуция, дисонанс и социальное познание / А.А. Налчаджян – М. : Когито-Центр, 2006. – 415 с.
- [8] Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки : [монографія] / М.В. Савчин – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 280 с.
- [9] Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності [Текст] : наук.вид. / Т.М. Титаренко – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
- [10] Ткачев А.В. Проблема професійної відповідальності особистості в психології. / Проблеми екстремальної та кризової психології / А.В. Ткачев // Збірник наукових праць Національного університету цивільного захисту України – Випуск 8. – 2010 – С. 395–400.

REFERENCES

- [1] Abulkhanova-Slavskaya, K.A. Life Strategy / K.A. Abulkhanova-Slavskaya – Moscow : Thoughts, 1991. – 299 p.
- [2] Bodrov, V.A. Research of the psychological problems of personality professionalization // Research of psychological problems of personality formation of the professionalism / Ed. V.A. Bodrov – Moscow : Institute of psychology. AN USSR, 1991. – P. 3-26.
- [3] Bodrov, V.A. Professional responsibility as psychological category of the subject of activity / V.A. Bodrov, A.G. Lutsenko // Psychological research problems professional of the formation of personality. – Moscow: Institute of psychology AN USSR, 1991. – P. 157-167.
- [4] Vasilyuk, F.E. Psychological worries (analysis critical situations overcoming) / F.E. Vasilyuk – Moscow: Publishing of the Moscow University, 1984. – 200 p.
- [5] Druzhynyn, V.N. Variety of life: Essays on existential psychology / V.N. Druzhynyn – Moscow: PER SE; SPb. : YMATON th, 2000. – P. 12.
- [6] Muzdybaev, K. Psychology liability / K. Muzdubaev – Leningrad : Nauka, 1983. – 239 p.
- [7] Nalchadzhyan, A.A. Attribution, disonans and social cognition / A.A. Nalchadzhyan – Moscow: Kohyto Center, 2006. – 415 p.
- [8] Savchyn, M.V. Responsible behavior psychology : [monograph] / M.V. Savchyn. –Ivano-Frankivsk City NV, 2008. – 280 p.
- [9] Titarenko, T. life world of the individual, within and outside the routine [Text] : sc.publ. / T. Titarenko – K. : Lybid, 2003. – 376 p.
- [10] Tkachev, A.V. Problem professional liability personality psychology / The problems of extreme crisis and psychology / A.V. Tkachev // Scientific Papers of the National University of Civil Defense of Ukraine. – Issue 8 – 2010. – P. 395-400.

Professional readiness in the context of the development of professional selection system**T. Scherban**

Abstract. The article describes the features of the relationship of psychological phenomena "professional readiness" and "responsibility" in the context of the formation of professional competence. Marked cognitive and regulatory processes of the individual types of life worlds, ensuring the integrity of the professional selection of future specialists. The analysis of the influence of "the ability to give an answer" to the system of professional-oriented strategies of individual behavior have been made. Perspective ways of the development of the professional selection system have been grounded.

Keywords: professional selection, readiness for the professional activity, professional responsibility, types of life-worlds of the individual